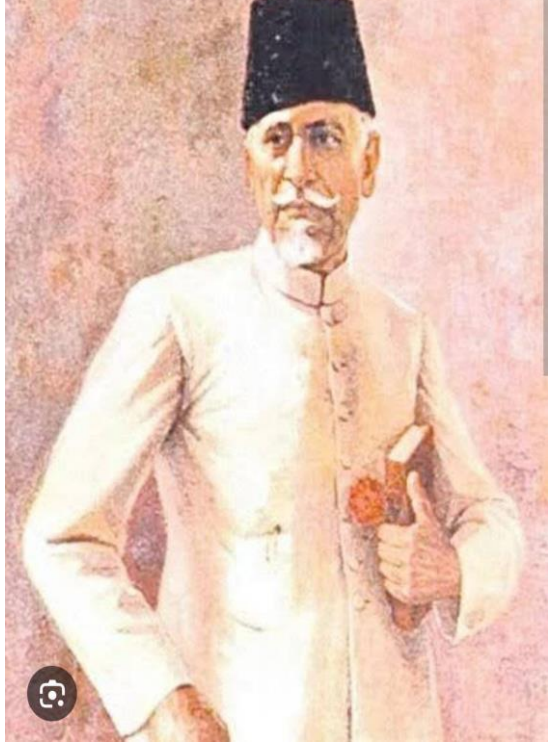

मौलाना अबुल कलाम आझाद : राष्ट्रनिर्मितीचा विवेक, शिक्षणाचा दीपस्तंभ

केवळ परकीय सत्तेपासून मुक्ती नव्हती ती समाजाच्या आत्मसन्मानाशी, बौद्धिक स्वायत्ततेशी आणि नैतिक पुनर्रचनेशी जोडलेली प्रक्रिया होती. हिंदू-मुस्लिम ऐक्य हा त्यांचा आग्रह तात्कालिक राजकीय समीकरणातून आलेला नव्हता. भारतीय राष्ट्रवादाचा आत्मा बहुविविधतेत आहे, ही त्यांची ठाम धारणा होती. “राष्ट्रवाद म्हणजे धर्माचा विस्तार नव्हे, तर मानवी विवेकाची कसोटी आहे,” हा त्यांच्या विचारांचा गाभा होता. त्यामुळेच त्यांचे लेखन कोणत्याही एका समाजापुरते मर्यादित न राहता, व्यापक राष्ट्रीय जाणीव घडवणारे ठरले. ब्रिटिश सरकारने त्यांच्या लिखाणावर बंदी घातली, वृत्तपत्रे जप्त केली, खटले भरले (१९१६-१९२० तसेच १९४२-१९४५ या काळात त्यांना दीर्घ तुरुंगवास भोगावा लागला). पण दडपशाही जितकी वाढली, तितकी आझाद यांची वैचारिक उपस्थिती अधिक तीव्र होत गेली. अनेक वर्षांचा तुरुंगवास हा त्यांच्या आयुष्यातील पराभवाचा काळ नव्हता; तो त्यांच्या वैचारिक परिपक्वतेचा काळ होता. **अहमदनगर कारागृहात लिहिलेल्या ‘घुबार-ए-खातिर’ आणि ‘कारवाँ-ए-खयाल’** सारख्या ग्रंथांतून त्यांनी धर्म, राष्ट्रवाद, स्वातंत्र्य आणि मानवी जबाबदारी यांवर केलेले चिंतन आजही अस्वस्थ करणारे आहे.

विभाजनाच्या विरोधातील विवेकशील ऐतिहासिक भूमिका

भारताच्या फाळणीच्या प्रश्नावर मौलाना आझाद यांची भूमिका स्पष्ट, ठाम आणि दूरदर्शी होती. धर्माच्या आधारावर राष्ट्रनिर्मिती ही भारतीय समाजाच्या ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक वास्तवाशी विसंगत आहे, असे त्यांचे ठाम मत होते. काँग्रेसच्या सर्वोच्च नेतृत्वात असूनही (ते १९२३ तसेच १९४० ते १९४६ या काळात काँग्रेसचे अध्यक्ष होते) बहुमताच्या विरोधात उभे राहण्याचे नैतिक ध्येय त्यांनी दाखवले. या संदर्भात त्यांनी एकदा स्पष्टपणे सांगितले होते की,

“जर स्वर्गातून एखादा देवदूत उतरून त्याने असे सांगितले की हिंदू-मुस्लिम विभाजनाच्या मोबदल्यात भारताला त्वरित स्वातंत्र्य मिळेल, तरी मी असे स्वातंत्र्य नाकारण्यास तयार आहे.” फाळणीने केवळ भूगोल बदलला नाही तिने भारताच्या नैतिक आत्मविश्वासावर कायमचा घाव घातला. हिंसा, विस्थापन, भीती आणि समाजातील दीर्घकालीन असुरक्षितता या सगळ्यांचा इशारा

आझादांनी आधीच दिला होता. *इंडिया विन्स फ्रीडम* या त्यांच्या आत्मकथनात्मक ग्रंथात (स्वातंत्र्यानंतर लिहिलेला व मृत्यूनंतर प्रकाशित) स्वातंत्र्याच्या अंतिम टप्प्यातील राजकीय घडामोडी, फाळणी कशी अपरिहार्य ठरवली गेली आणि तिचे भीषण परिणाम यांचे चिकित्सक विश्लेषण आढळते. हा ग्रंथ केवळ इतिहासवर्णन नसून, भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याच्या अंतर्गत नैतिक अपयशाचा दस्तऐवज आहे. वैचारिक पराभव स्वीकारूनही कटुता न पसरवता विवेकाशी तडजोड न करण्याची त्यांची भूमिका आजच्या सार्वजनिक जीवनात अपवादात्मक वाटते

शिक्षण : राष्ट्रनिर्मितीचा खरा पाया

स्वातंत्र्यानंतर भारताचे पहिले शिक्षणमंत्री म्हणून (१९४७ ते १९५८) मौलाना आझाद यांच्यावर केवळ एक खाते सांभाळण्याची नव्हे, तर नव्या राष्ट्राच्या बौद्धिक पायाभरणीची जबाबदारी होती. त्यांच्या दृष्टीने शिक्षण हे प्रशासनाचे उपविभाग नव्हते; ते राष्ट्रनिर्मितीचे सर्वात मूलभूत साधन होते. समाज विवेकशील आणि वैज्ञानिक दृष्टिकोन असलेला नसेल, तर राजकीय स्वातंत्र्य पोकळ ठरेल, अशी त्यांची ठाम भूमिका होती. सर्वांसाठी प्राथमिक शिक्षण, साक्षरतेचा विस्तार आणि शिक्षणातील सामाजिक विषमता कमी करणे यावर त्यांनी भर दिला. त्याच वेळी उच्च शिक्षणाबाबत त्यांची दृष्टी आधुनिक आणि दूरदर्शी होती त्यामुळे “१९५१ मध्ये पहिल्या आयआयटी भारतीय तंत्रज्ञान संस्था, खडगपूरची पायाभरणी झाली आणि १९५३ मध्ये विद्यापीठ अनुदान आयोगाची स्थापना झाली.” आणि संशोधनप्रधान विद्यापीठांची संकल्पना हे निर्णय तात्कालिक नव्हते; ते स्वतंत्र भारताच्या दीर्घकालीन बौद्धिक सामर्थ्याची गुंतवणूक होते. आज शिक्षणाची मोजणी राजगारक्षमतेत केली जाते; मौलाना आझाद यांच्या दृष्टीने ती राष्ट्राच्या विवेकक्षमतेत होत असे. शिक्षण म्हणजे केवळ कौशल्य प्रशिक्षण नव्हे, तर जबाबदार, प्रश्न विचारणारे नागरिक घडवण्याची प्रक्रिया आहे हा विचार त्यांच्या संपूर्ण आयुष्याने अधोरेखित केला.

समकालीन संदर्भात मौलाना आझाद

आज मौलाना अबुल कलाम आझाद अस्वस्थ करणारे वाटतात, कारण ते केवळ भूतकाळाचे स्मरण करून देत

नाहीत, तर वर्तमानावर कठोर प्रश्न उपस्थित करतात. राष्ट्रवाद, धर्मनिरपेक्षता आणि शिक्षण या संकल्पना ज्या पद्धतीने आज मांडल्या जात आहेत, त्या पार्श्वभूमीवर आझाद यांचा विवेकशील राष्ट्रवाद अधिकच ठळक होतो. त्यांचा राष्ट्रवाद भावनिक उन्मादावर आधारित नव्हता. तो इतिहासाची जाण, सामाजिक वास्तवाची समज आणि बहुविविधतेचा स्वीकार यांवर उभा होता. राष्ट्र म्हणजे एकसारखी ओळख नव्हे, तर विविधतेतून घडणारे सहअस्तित्व होय ही त्यांची भूमिका होती. धर्म हा वैयक्तिक श्रद्धेचा विषय असून, राज्यकारभार विवेक, समता आणि न्यायाच्या आधारावर चालला पाहिजे, असा त्यांचा आग्रह होता.

मौलाना अबुल कलाम आझाद यांची पुण्यतिथी ही केवळ स्मरणासाठी नाही. ती आपण ज्या भारताची उभारणी करीत आहोत, त्या भारताच्या वैचारिक दिशेचा आरसा आहे. राष्ट्रनिर्मिती ही सत्ता, बहुमत किंवा घोषणांवर उभी नसते; ती विवेक, शिक्षण आणि नैतिक जबाबदारीवर उभी असते हे त्यांच्या आयुष्याने स्पष्ट केले आहे. मौलाना अबुल कलाम आझाद यांनी राष्ट्रनिर्मितीची संकल्पना भावनेवर नव्हे, तर विवेक, इतिहासबोध आणि शिक्षणावर उभी केली. आजचा भारत त्यांच्या विचारांचे स्मरण करतो की त्या विवेकाला टाळतो हा प्रश्न अधिक तीव्रपणे समोर उभा राहतो. प्रश्न इतकाच आहे की, **आपण आज आझादांचे केवळ स्मरण करतो आहोत, की त्यांच्या विवेकापासून दूर जात आहोत ?**

शेख इरफान अय्युब

(सहा.प्राध्यापक इतिहास विभाग)
डॉ. रफिक झकेरिया कॉलेज फॉर वुमेन
छत्रपती संभाजीनगर, ४३१००१
मो. 9309589278
ईमेल- iasirfan82@gmail.com

बातम्या व जाहिरातीसाठी संपर्क 7588005002

महाराष्ट्रातील प्रत्येक तालुक्यात प्रतिनिधी नेमणे आहे.

कृपया दुपारी 12 ते रात्री 8 या वेळेत संपर्क करा.

संपर्क क्र. 7588005002